

İlâhî Kemâl ve Özgürlük Meselesi*

WILLIAM ROWE

Tercüme: RAVZA AYDIN
SAKARYA ÜNİV. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
ravzaaydin@gmail.com

Tanrı en mükemmel şekilde özgür bir fâil olsa da
daima bütünüyle en iyi ve en bilge olanı
gerçekleştirmek zorundadır.

Samuel Clarke

Teist gelenekteki çoğu düşünür, kudret (*omnipotence*) ve ilim (*omniscience*) sıfatlarının yanında, Tanrı'nın sıfatlarının mükemmel iyilik (*perfect goodness*) ve özgürlüğü de içermesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü Tanrı mutlak hamd, sena ve kulluğu hak eder. Ancak mükemmel iyi olmayan bir varlık, mutlak övgü ve kulluğa değer olmaz. Aynı şey, ilâhî özgürlük için de geçerlidir. O hâlde, şayet Tanrı, birtakım önemli eylemlerinde özgür olmasaydı, bilfiil meydana getirdiklerini yapmama noktasında her zaman özgür olmasaydı, gerçekleştirdiği şeylerden ötürü kendisine şükran veya övgüde bulunmazdık. Özgürce olmayıp zorunluluk gereği yaptığı eylemlerden ötürü hamd ve övgümüzü hak ediyor olmazdı. Bu nedenle, kudret ve ilim sıfatlarının yanında mükemmel iyilik ve önemli derecede özgürlük de Tanrı'nın aslî sıfatlarıdır.

Bazı sıfatlar bir nesne için zâtîdir (*essential*). Yani bu sıfatlara sahip olmasaydı, söz konusu nesne var olamazdı. Diğer sıfatlar ise, söz konusu nesne onlara sahip olmasa bile, yine nesnenin var olabileceği tarzdaki sıfatlardır. Bu durumda şayet teizmin Tanrısı varsa, kudret, ilim, mükemmel iyilik ve özgürlük sıfatları hangi gruba dâhildir? Bu sıfatlar söz konusu varlık için zâtî midir? Tanrı, mevcut olduğu her mümkün dünyada bu

* W. Rowe, "The Problem of Divine Perfection and Freedom," Elenore Stump (ed.), *Reasoned Faith* (Ithaca & London: Cornell University Press, 1993) içinde, ss. 223-233. Used by permission of the publisher, Cornell University Press.

sıfatlara sahip midir? Yoksa bunlar özsel/zâtî değil midir? Teist gelenekteki çoğu düşünür, bu sıfatların Tanrı'nın mâhiyetini oluşturduğunu düşünmektedir. Yani söz konusu sıfatlar, onlara sahip olan varlığın zâtî sıfatlarıdır. Bu düşünceden hareketle, benim bu yazıdaki amacım, Tanrı'nın mükemmel iyiliğinin, özellikle de ahlâkî kemâlinin (*moral perfection*) çoğu önemli eyleminde Tanrı'nın özgür oluşuyla uyumlu olup olmadığını değerlendirmektir. Bu yazı boyunca, şayet Tanrı varsa, çoğu eyleminde O'nun *özü itibariyle* kadîr, alîm, mükemmel iyi ve özgür olduğunu farzedeceğiz. Saptamak istediğim şey, Tanrı'nın zâtî iyiliği ve ahlâkî kemâlini, önemli derecede ilâhî özgürlükle bağdaştırma çabasında ciddi bir zorluğun olup olmadığıdır.¹

İncelemeye, Tanrı'nın kötü (ahlâken yanlış) bir eylem gerçekleştirmede özgür olup olmadığını sorgulamakla başlıyorum. İnanıyorum ki yanıt hayırdır. Elbette, ahlâken mükemmel, kadîr ve alîm olan Tanrı, asla kötü bir eylemde bulunmayacaktır. Nitekim bilerek ve isteyerek kötülük yapan bir kimse ahlâken mükemmel değildir. Ama şu da var ki kötü bir eylemde bulunmada özgür olmak, kötü bir eylemi gerçekte asla yapmamakla uyumlu olduğu için, başlangıçta, Tanrı'nın böyle bir eylem sergilemede özgür olabileceği düşünülebilir. Ancak Tanrı kötü bir eylem sergilemede özgürse, o zaman söz konusu eylemi gerçekleştirme gücüne sahiptir ve eğer Tanrı, kötülük yapma gücüne sahipse, o zaman kendisini zâtî sıfatlarının birinden (ahlâkî kemâlinin) soyutlama gücüne sahiptir. Ancak hiçbir varlık, kendisini zâtî sıfatlarının birinden soyutlama gücüne sahip değildir.² Şu halde, Tanrı, kötü bir eylem yapma gücüne sahip değildir.

Bu argümandaki muhakeme şu şekildedir:

1. Tanrı, kötü bir eylemde bulunduğu bir durum meydana getirme gücüne sahiptir. (Çürütülecek varsayım)
2. Tanrı'nın kötü bir eylemde bulunmasından O'nun ahlâken mükemmel olmadığı ortaya çıkar.
3. Şayet X, p 'yi meydana getirme gücüne sahipse, p 'den q çıkarsa ve q gerçekleşmiyorsa, X q 'yu meydana getirme gücüne sahiptir.
4. Tanrı, ahlâken mükemmel olmadığı bir durum meydana getirme gücüne sahiptir. (1 den 3 e kadar)
5. Ahlâken kâmil olmak Tanrı'nın zâtî bir sıfatıdır.

¹ Tanrı'nın mükemmel iyiliğinin, onun ahlâkî kemâlini mantıksal olarak tazammun ettiğini düşünüyorum.

² Burada, bir varlığın, bir özelliğini kaybettiği halde *var olmaya devam etmesi* şartıyla söz konusu özelliğinden kendisini soyutlama gücüne sahip olduğu kabul edilmektedir.

Bu durumda,

6. Tanrı, zatî sıfatlarının birinden mahrum olduğu bir durum meydana getirme gücüne sahiptir.

(6) açıkça yanlış olduğundan Tanrı'nın kötülük yapma gücüne sahip olduğu şeklindeki ilk varsayımı reddetmeliyiz. Ancak, şayet Tanrı kötü bir eylemde bulunma gücüne sahip değilse, o zaman kötülük yapmak, Tanrı'nın gerçekleştirmekte özgür olduğu bir şey değildir.

Tanrı'nın kötü bir eylem ifa etmede özgür olmadığını gösteren argümanım, teistik Tanrı tasavvurunda ciddi bir zorluk yaratmış görünebilir. Çünkü eğer Tanrı kötülük yapamıyorsa, o zaman mutlak kudret sıfatı ne anlama gelir? Her şeyden öte, biz insanoğlu dahi, gerçekten sınırlandırılmış gücümüzle kötü amellerde bulunabiliyoruz. Şayet Tanrı, bizim bile yapabildiğimizi yapma gücüne sahip değilse, O'nun özü itibarıyla her şeye gücü yeten olduğunu makul bir şekilde nasıl söyleyebiliriz?

Mutlak kudret sıfatının, gerçekleştirilmesi mümkün olmayan şeyi yapma gücü anlamına gelmediğini düşünürsek, Tanrı'nın gayr-ı ahlâkî bir eylemde bulunma gücüne sahip olmaması, bizi, O'nun, kâfirden daha az güçlü olduğu sonucuna götürmesi gerekmez.³ Çünkü gördüğümüz üzere, mantıken ahlâkî açıdan mükemmel olmaktan başka bir şey olamayacak bir varlığın kötü bir şey yapması kesinlikle imkânsızdır.

Peki, Tanrı gayr-ı ahlâkî bir eylemde bulunmada özgür değilse, ahlâken doğru olan bir eylem yapmada özgür olabilir mi? 'Ahlâken doğru eylem,' ya ahlâken zorunlu ya da yapılması ahlâken câiz görülen bir harekettir. Belli bir eylemi yapmaktan imtina etmeyi bir "eylem" sayarsak, o zaman Tanrı'nın, gerçekleştirmesi kendisi için ahlâken zorunlu olan her hangi bir eylemi yapmada özgür olmadığı bellidir. Çünkü söz konusu eylemi gerçekleştirmekten kaçınmak, ahlâken yanlış olacaktır ve, gördüğümüz üzere, Tanrı, yapması kendisi için ahlâken yanlış olan bir eylemi yapmada özgür değildir. Tanrı'nın herhangi bir eylem sergilemede özgür olması için, hem söz konusu eylemi yapma gücüne hem de o eylemi yapmaktan kaçınma gücüne sahip olmalıdır. Fakat ahlâken zorunlu olan eylemi yapmaktan kaçınmak ahlâken yanlış olacağından ve ahlâken mükemmel olmak, Tanrı'nın zâtî özelliği olduğundan, Tanrı, ahlâkî açıdan yapılması zorunlu

³ Bu nokta hakkındaki bir tartışma için bkz. Joshua Hoffman, "Can God Do Evil?" *Southern Journal of Philosophy* 17 (1979), ss.213-20.

olan bir eylemi yapmaktan kaçınma gücüne sahip değildir. Kısacası, Tanrı, ahlâken zorunlu olan eylemi, özgürce değil, zorunluluk gereği yapar.

Tanrı'nın yapılması kendisi için ahlâken zorunlu olan şeyi yapması hakkındaki meseleyi ortaya koyuş tarzım tam doğru değildir. Çünkü bu yol, Tanrı'nın, gerçekleştirme noktasında ahlâken yükümlü olduğu eylemi özgürce gerçekleştiriyor olsa bile, yine de Tanrı'nın, ahlâken yapması gerekeni (zorunluluk gereği) yaptığını ima etmektedir. Ancak gerçek şudur ki hiçbir eylem Tanrı için ahlâken zorunlu olabilecek türden değildir. Zira bir kimse özgürce gerçekleştiremeyeceği bir şeyi yapma noktasında ahlâkî bir yükümlülüğe sahip olamaz. Şayet bir kimse bir eylemi özgürce yaparsa, o zaman aynı eylemi yapmamak o kişinin gücü dâhilindedir.⁴ Tanrı'nın, ahlâken yükümlü olduğu eylemi yapmaması gayr-ı ahlâkî olacağından, daha önceki argümanım gereği çıkacak sonuç, Tanrı'nın ahlâken yükümlü olduğu eylemi özgürce yapamayacağı şeklindedir. Ancak bir kimse yapma noktasında özgür olmadığı bir şeyi gerçekleştirmede ahlâken yükümlü olamayacağından, Tanrı'nın ahlâkî yükümlülük gereği yapacağı bir eylem yoktur. En iyi ihtimalle şunu söyleyebiliriz ki Tanrı, gerçekleştirmede özgür olması durumunda gerçekleştirmede ahlâken yükümlü olacağı o eylemleri, zorunluluk gereği yapar.

Gördük ki özü itibariyle ahlâken mükemmel bir varlık olduğundan, Tanrı ne ahlâken yanlış bir eylem yapmada özgürdür ne de ahlâken zorunlu bir eylemi yapmada özgürdür. Yine gördük ki Tanrı'nın yapma (veya yapmama) noktasında ahlâken yükümlü olacağı hiçbir fiil olamaz. O zaman, öyle gözüküyor ki ilk girişimlerim, Tanrı'nın mutlak ahlâkî mükemmelliğinin, ilâhî özgürlük sahasına önemli sınırlamalar getirdiği sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte, Tanrının ne gayr-ı ahlâkî eylem yapmada ne de ahlâken zorunlu olanı – şayet yapma veya yapmama noktasında özgür olsaydı, ahlâken zorunlu olacak şeyi— yapmada özgür olmadığı gerçeği, yine de Tanrı'nın özgürlüğünün icra edileceği kayda değer bir alan bırakabilir.⁵ Çünkü Tanrı'nın birtakım önemli eylemleri, ahlâken zorunlu değil ama

⁴ Frankfurt-tarzi karşıt-örneklerden sakınmak için, bir fail bir eylemi özgürce gerçekleştirdiğinde o eyleme sebep olduğunu ve bu eyleme sebep olmama gücüne sahip olduğunu söylemeliyiz. Yapabileceği eylemine neden olmama gücü, eylemini engelleme gücüyle aynı *değildir*. Yazıda, bu karmaşıklığı dikkate almıyorum.

⁵ Alvin Plantinga'nın yaptığı gibi, *önemli derecede özgürlüğü*, ahlâkî açıdan zorunlu olan şeyi yapma ya da yapmaktan kaçınmada özgür olmak olarak anlarsak, bu durumda Tanrı'nın kayda değer şekilde özgür olamayacağı ortaya konabilir. Bkz. Wes Morriston, "Is God 'Significantly Free'?" *Faith and Philosophy* 2 (1983), ss.257-263.

ahlâken câiz olduğu sürece, şu an itibariyle, Tanrı'nın bu türden bütün eylemleri bakımından özgür olduğunu ve bu eylemleri gerçekleştirme veya gerçekleştirilmeme gücüne sahip olduğunu reddetmemiz için herhangi bir nedenimiz yoktur. Mesela, dünyayı yaratma konusunda Tanrı'nın eyleminin özgür bir eylem olduğu, Tanrı'nın bir dünya yaratma ya da yaratmama konusunda özgür olduğu uzun bir süredir kabul edilmektedir.⁶ Dünyayı yaratmak, dünyamızı teşkil eden şartlı olgusal durumları (*contingent states of affairs*) gerçekleştirmekle ilgili çok sayıda ilâhî fiili de içeren, elbette önemli bir eylemdir. Şayet Tanrı, bir dünya yaratma noktasında özgürse, o zaman, bizimkisinden farklı olarak O'nun özgürlüğü sınırlandırılmış olsa da, mükemmelliği ve özgürlüğü bağdaştırmada üstesinden gelinebilir herhangi bir problem meydana gelmeyecektir.⁷ Bu sebeple, Tanrı'nın ahlâkî kemâlî ve özgürlüğü arasındaki olası bir ihtilaf noktasına dair araştırmayı sürdürmek için, dikkatimizi Tanrı'nın dünyayı yaratmadaki eylemine döndürmek yararlı olacaktır. Özellikle, Tanrı'nın ahlâkî kemâlinin, dünyayı yaratma hususunda O'nu özgür bırakıp bırakmadığını tetkik etmemiz gerekir.

Bir dünya yaratma konusunda, Tanrı'nın özgürlüğü ile ilgili iki soruyu birbirinden ayırt etmek önemlidir. İlki, Tanrı'nın, yaratılabilecek dünyalar arasından yaratacağı dünyayı seçmede özgür olup olmadığıdır.⁸ Diğeri ise Tanrı'nın hiç bir dünya yaratmama noktasında özgür olup olmadığıdır. Bunların gerçekten farklı sorular olduğu şu şekilde anlaşılabilir. Kadîr bir varlık tarafından yaratılabilecek dünyalar arasında, bir tanesinin diğer bütün dünyalardan ahlâkî açıdan daha iyi olduğunu farzedin. Bu varsayıma göre, dört durumdan herhangi biri lehine argümanlar tahayyül edilebilir. Her ne kadar bir dünya yaratmada özgür olsa da Tanrı'nın, yaratmayı tercih etmesi durumunda, yaratabileceği ahlâken en iyi dünyayı yaratmasının zorunlu olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla Tanrı, ahlâkî açıdan en iyi olan dünyayı yaratmamakta özgür olsa da, ondan başka bir dünyayı yaratmada özgür değildir. Alternatif olarak, Tanrı'nın ahlâkî kemâlinin, O'nun iyi bir dünya

⁶ Tanrı'nın yaratma konusundaki özgürlüğü ile ilgili klasik Yahudi-Hıristiyan görüşlerin harika bir tartışması ve ciddi bir değerlendirmesi için bkz. Norman Kretzmann, "A General Problem of Creation," ve "A Particular Problem of Creation," Scott McDonald (ed.), *Being and Goodness* (Ithaca ve London: Cornell University Press, 1990) içinde.

⁷ Herhangi bir ahlâkî yükümlülüğe sahip olamayacağı göz önünde tutulursa, Tanrı'nın ahlâkî kemâlinin ne anlama geldiğini anlama noktasında bir problem vardır. Ancak bu meselenin çözülmesi imkânsız olmayabilir. Bkz. Thomas Morris, *Anselmian Explorations* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1987), ss.31-41.

⁸ Kadîr bir varlığın yaratamayacağı mümkün dünyalar olabileceğinden, tartışmamızı, Tanrı tarafından yaratılabilecek dünyalar alanı ile sınırlandırmamız gerekir.

yaratmasını mutlak anlamda gerektirdiği ileri sürülebilir. Tanrı bir dünya yaratmamada özgür değildir. Ama Tanrı'nın mükemmelliği, yaratabileceği en iyi dünyayı yaratmasını gerektirmez. O, yaratılabilecek iyi dünyalar grubu içerisinde birini yaratmada özgürdür. Üçüncü olarak, Tanrı'nın, özgürlüğün her iki türüne de sahip olduğu ileri sürülebilir. Tanrı, hiç bir şey yaratmama konusunda özgürdür. Ayrıca, Tanrı, yaratabileceği en iyi dünyadan başka iyi bir dünya yaratmada da özgürdür. Son olarak, Tanrı'nın özü itibariyle mükemmel olmasının, diğerlerinden üstün bir dünya yaratmasını zorunlu kıldığı ileri sürülebilir. Bu görüşe göre, Tanrı, en iyi olandan başka bir dünya yaratmada özgür değildir ve O, hiç bir dünya yaratmama hususunda da özgür değildir. Aşağıda, öncelikli olarak benim ilk soruma odaklanıyorum (Tanrı yaratılabilecek dünyalar arasında seçim yapmada özgür mü değil mi?)

Önemli bir makalede, Robert Adams, Tanrı'nın, yaratabileceği başka bir dünya *kadar iyi olmayan* bir dünya yaratmasında yanlış bir şey olmadığını ileri sürmüştür.⁹ Adams, Tanrı'nın yarattığı dünyanın, içinde var oldukları herhangi bir mümkün dünyadaki kadar mutlu olan varlıkları içerdiğini farzeder. Ayrıca, [ona göre] bu dünyadaki hiçbir varlık, var olmasaydı daha iyi olurdu denecek kadar sefil bir durumda değildir. Farklı yaratıklara sahip olan, mutluluk derecesi yönünden bu dünyayı aşan, Tanrı'nın yaratabileceği başka mümkün bir dünya farzedelim. Bu durumda, Tanrı, yaratabileceği dünyadan daha az mutluluğa sahip bir dünya yaratmıştır. Peki Tanrı, bu dünyayı yaratmakla, herhangi bir kimseye haksızlık mı etmiştir? Adams, Tanrı'nın, *diğer mümkün dünyadaki* varlıklara haksızlık etmiş olmayacağını, zira sırf mümkün varlıkların herhangi bir hakka sahip olmadığını ileri sürmektedir. Tanrı, yarattığı dünyadaki varlıklara da haksızlık etmiş olamaz, çünkü onların yaşamları daha mutlu kılınmazdı. Adams, şayet "Bir kimsenin, bilerek, var edebileceğinden daha az mükemmel bir varlık meydana getirmesi yanlıştır"¹⁰ ilkesi doğru olsaydı, o zaman, Tanrı'nın bu dünyayı yaratmakla bir haksızlık yapmış olacağını kaydetmektedir. Ancak Adams, bu ilkenin karşıt-örneklerinin bulunduğunu ileri sürmektedir. [Mesela] aileler, zekâ ve mutluluk beklentisi açısından insanüstü çocukların varlığıyla sonuçlanacak olsa bile, çocuklarının anormal bir gen yapısına sahip olmalarına sebep olabilecek ilaçları almaktan sakındıklarında hata yapmış olmazlar.

⁹ Robert Adams, "Must God Create The Best?" *Philosophical Review* 81 (1972), ss.317-32.

¹⁰ Adams, s.329.

Bu konularda Adams'a katıldığımızı varsayalım. Yani, Tanrı'nın en iyi dünyayı yaratmak gibi bir ahlakî yükümlülüğü olmadığını, Tanrı'nın yaratabileceği en iyi dünyayı yaratmasının da ahlâken câiz olabileceği, ayrıca Adams'ın tasvir ettiği birtakım başka iyi dünyalar arasından birini yaratmasının da Tanrı için ahlâken câiz olabileceği fikrini kabul ettiğimizi varsayalım. Durum böyle olursa, Tanrı'nın özü itibariyle ahlâken mükemmel olması ile önemli derecede gerçek özgürlüğe sahip olması arasında çözülemez bir ihtilafın olmadığı sonucuna varamaz mıyız? Çünkü bu durumda, Tanrı'nın ahlâkî kemâlinin, O'nun, en iyi dünyayı yaratmasını gerektirmediği ortaya çıkmaktadır. Kısacası, Tanrı, birtakım iyi dünyalar arasından birini yaratma (veya yaratmama) konusunda özgürdür.

Adams'ın argümanları ne kadar etkili ve ikna edici olursa olsun, bu argümanların, Tanrı'nın mükemmel iyiliğinin, yaratabileceği en iyi dünyayı var etme konusunda O'na bir zorunluluk yüklediği sonucunu doğurduğunu düşünmüyorum. Adams'ın argümanlarının gösterdiği şey, en iyi ihtimalle, ahlâkî kemâlinin, Tanrı'ya, yaratabileceği en iyi dünyayı yaratma noktasında, hiç bir *ahlâkî yükümlülük* altına sokmamasıdır. Onun argümanları, en iyi ihtimalle, Tanrı'nın, en iyi olan dünyadan başka bir dünya yaratmasının O'nun *ahlâken yanlış* bir şey yapmış olmasını gerektirmeyeceğini gösterir. Ancak bu durum, Tanrı'nın mükemmel iyiliğinin, O'nun yaratabileceği en iyi dünyayı yaratmasını zorunlu kılmadığını göstermekle aynı şey değildir. Çünkü Adams'ın göstermeye çalıştığı noktaları kabul etsek bile, ahlâken kâmil bir varlığın, yaratabileceği en iyi dünyadan başka bir dünya yaratmasında hâlâ bir tutarsızlık söz konusu olabilir. Burada demek istediğim şudur. Bir kimse, başka bir kimseden, o kimsenin gerçekleştirmekte başarısız olduğu bir yükümlülüğü ifa etmesi açısından daha iyi olmasa da o kimseden ahlâken daha iyi olabilir. İlki, diğer kimsenin gerçekleştirebileceği ama gerçekleştirmediği fazladan bir eylemi yapmaktan ötürü ahlâken daha iyi olabilir. Benzer şekilde, ahlâkî açıdan daha düşük seviyede olan bir dünya yaratan varlık, bu suretle yanlış bir şey yapmış olmasa da kendisinden daha iyi bir dünya yaratan bir varlık ondan daha iyi olabilir. Phillip Quinn'e takip ederek, ben şunu düşünme eğilimindeyim: şayet kadîr bir varlık yaratabileceği en iyi dünyadan başka bir dünya yaratırsa, o zaman, o varlıktan ahlâken daha iyi bir varlığın var olması mümkündür.¹¹ Çünkü bu durumda, ilk varlığın yaratabileceği ama

¹¹ Phillip L. Quinn, "God, Moral Perfection and Possible Worlds," Frederick Strong ve M. Darrol Bryant (ed.), *God: The Contemporary Discussion* (New York: The Rose of Sharon Press, Inc., 1982) içinde,

yaratmadığı en iyi dünyayı yaratan kadîr bir varlığın olması mümkün olacaktır. O halde, özü itibariyle kadîr, mükemmel iyi olan bir varlığın bir şekilde herhangi bir dünya yaratması durumunda, yaratabileceği en iyi dünyayı yaratması gerektiği sonucuna varıyorum. Çünkü bir varlık yaratabileceği en iyi dünyadan daha düşük seviyede bir dünya yaratmakla hatalı davranmamış olabilirse de doğası gereği *mükemmelen iyi* olan bir varlıktan ahlâken daha iyi olan bir varlığın olması mümkün değildir. Bununla birlikte, eğer bir varlık, yaratabileceğinden ahlâken daha iyi bir dünya varken, başka bir dünya yaratırsa, o zaman ahlâken ondan daha iyi olan bir varlığın bulunması mümkün olacaktır.

Ahlâken kâmil olan ve bir dünya yaratan bir varlığın, yaratabileceği en iyi dünyayı yaratması gerektiğini görmüş olduk. Ancak, şayet yaratabileceği dünyalar arasında en iyi dünya diye bir şey yoksa ne olacak? Bu, iki durumdan birinde söz konusu olabilir. İlki şu olabilir: yarattığı herhangi bir dünyaya karşılık, yaratabileceği ahlâkî açıdan daha iyi bir dünya vardır. İkinci durum ise şu olabilir: *yegâne* en iyi dünya yoktur. Belki, bunun yerine, Tanrı'nın yaratabileceği dünyalar arasında ahlâkî açıdan aşılabilir olan çok sayıda dünya vardır. Biz bu iki durumu sırasıyla mütalaa edelim.

Tanrı hangi dünyayı yaratırsa yaratsın, yarattığı dünyadan ahlâken daha iyi olanı yaratabilir şeklindeki varsayıma göre, Tanrı'nın yapabileceğinin en iyisini yapmasının imkânsız olduğu açıktır. [Yani] Tanrı her ne yaparsa yapsın, daha iyisini yapabilmesi hep mümkündür. Öyleyse, Tanrı'nın oldukça iyi bir dünya yaratması durumunda, ahlâkî kemâlinin gereğinin tamı tamına sağlanması makul olacaktır. Ayrıca, Tanrı'nın yaratabileceği çok sayıda bu tarz dünyaların olduğunu güvenle varsayabiliriz. Tanrı bu dünyalardan birini yarattığı sürece, ahlâkî açıdan mükemmel olan doğasının gereğini yerine getirmiş olacaktır. Çünkü yaratabileceği en iyi dünyayı yaratması gerektiği fikri, mantıkî açıdan gerçekleştirilemeyecek bir düşüncedir. Bu nedenle, Tanrı'nın yaratabileceği dünyalar arasında ahlâken aşılabilir bir dünyanın olmadığını varsayımına göre, Tanrı'nın mutlak ahlâkî kemâlinin, O'nun yaratma gücü dâhilindeki birtakım iyi dünyalar arasından birini özgürce yaratması ile tamamen bağdaştığı söylenebilir. Daha iyi bir

ss.197–213. Quinn şunu belirtir: “Her şeye gücü yeten ahlâklı bir fâil, yaratılabilir herhangi bir dünya yaratabilir. Ahlâken daha iyi olan bir dünya varken herhangi bir dünya yaratırsa, ahlâkî açıdan konuşacak olursak, yaratabileceğinin en iyisini yapmamış olur ve bundan ötürü ahlâken kendisinden daha iyi bir fâilin olması, yani ahlâkî açıdan daha iyi olan dünyalardan birini var eden, her şeye gücü yeten ahlâklı bir fâilin olması mümkündür” (s.213).

dünya yaratabilirdi düşüncesinden hareketle Tanrı'nın bu durumda mükemmel olamayacağından yakınmak, Tanrı'nın yaptığı hiçbir yaratıcı eylemin savuşturmasına imkan vermeyeceği bir şikâyet olacaktır. William Wainright'ın da ifade ettiği gibi:

Muhâlif bir kimse, Tanrı daha iyi bir sistem yaratmış olabilirdi şeklinde şikâyette bulunur. Ancak Tanrı, daha iyi bir düzen yaratmış olsaydı bile yine benzer bir yakınma ihtimaline maruz kalırdı. Nitekim bizimkisinden daha iyi olan hiçbir yaratılmış sistem, Tanrı'nın bu türden bir şikâyet ihtimaline maruz kalmayacağı tarzda değildir. Bu nedenle söz konusu şikâyet yersizdir. Bizimkisinden daha iyi olan yaratılmış sonsuz sayıda sistemler olsa dahi, Tanrı, yaratmış olabileceği diğer sistemlere nazaran onların yerine daha düşük ayarda bir sistem yarattığından ötürü kusurlu görülemez.¹²

Bu düşüncede etkili ve doğru olan bir şey vardır. Kadîr bir varlık nasıl bir dünya yaratırsa yaratsın, şayet bu varlığın yaratabileceği ahlâken daha iyi bir dünya varsa, o zaman kadîr varlık, önemli ölçüde iyi bir dünya yaratması şartıyla, ahlâken daha iyi bir dünya yaratmamış olmasından ötürü ahlâkî açıdan kabahatli olamaz. Ancak sorumluz, bu durumdaki bir varlığın *mutlak olarak kâmil bir varlık* olup olmayacağıdır. Ortaya koyduğum nedenlere göre, cevabın hayır olduğunu düşünüyorum. Bir varlık, ancak ahlâken kendisinden daha iyi olan bir varlığın var olması mümkün değilse, zorunlu olarak mutlak anlamda mükemmel ahlâkî bir varlıktır. Şayet yaratabileceği ahlâkî açıdan daha iyi bir dünya varken, söz konusu varlık herhangi bir dünya yaratırsa, o zaman, ahlâken ondan daha iyi olan bir varlığın olması mümkündür. Varsayımımız, kadîr bir varlığın yarattığı her bir dünya için, onun yaratabileceği ahlâken daha iyi bir dünya olduğunu ima ettiğinden, buradan, çok da iyi bir dünya yaratan böyle bir varlığın, mutlak anlamda kemâl sahibi ahlâkî bir varlık olamayacağı sonucuna varırız. Mevzubahis olan kadîr varlık çok iyi bir ahlâkî fâil olabilmesine ve birtakım iyi dünyalar arasından birini yaratmada kayda değer bir özgürlük mertebesine sahip olabilmesine rağmen, tamamıyla mükemmel ahlâkî bir varlık olmayacaktır. Bir dünya yaratan teistik Tanrı'nın varlığı, yaratabileceği dünyalar arasında ahlâken aşılabilir bir dünyanın olmaması varsayımıyla uyumlu değildir.

Şimdi de ikinci duruma bakalım. Buna göre, hiçbir yaratılabilir dünyanın diğerlerinden daha iyi olmadığı doğru olabilir. Tanrı'nın yaratabileceği

¹² William Wainright, *Philosophy of Religion* (Belmont, Calif: Eadsworth Publishing Company, 1988), s.90.

dünyalar arasında ahlâken aşılamaz birtakım dünyalar olduğunu varsayalım. Halihazırda ele almış olduğumuz nedenlerden dolayı, şayet Tanrı bir dünya yaratırsa, yaratabileceği bir dünyaya nispeten ahlâken daha düşük seviyede olan bir dünya yaratamaz. Bu nedenle, şayet Tanrı'nın yaratabileceği dünyalar arasında ahlâkî açıdan aşılamaz birtakım dünyalar varsa, o zaman, Tanrı her halukârda yaratacaksa, bu dünyalardan birini yaratmak zorundadır. Ancak Tanrı'nın yaratabileceği dünyalar arasında gerçekten ahlâken aşılamaz tek bir dünya olması durumunun aksine, burada, belli bir ilâhî özgürlük derecesinin Tanrı'nın mutlak ahlâkî kemâli ile uyum içerisinde var olması için yer açmamıza imkân veren bir açıklık bulmuş görünüyoruz. Çünkü [burada] Tanrı, ahlâken aşılamaz dünyalardan herhangi birini yaratmada özgür gözükecektir. Her hâlükârda, Tanrı'nın mutlak ahlâkî kemâli, O'nu, ahlâken aşılamaz birtakım dünyalar arasından birini yaratması konusunda hiçbir şart empoze etmez.

Kadîr bir varlık tarafından yaratılabilecek dünyalar arasında ya (1) ahlâkî açıdan aşılamaz olan kesinlikle bir dünya vardır ya da (2) yoktur. Şayet yoksa, o zaman ya (2a) ahlâkî açıdan aşılamaz hiç bir dünya yoktur ya da (2b) ahlâken aşılamaz birtakım dünyalar vardır. Şayet (1) söz konusuysa, o zaman Tanrı, yaratılabilir dünyalar arasında seçim yapmada özgür değildir. Şayet (2a) söz konusuysa, Tanrı'nın özü itibariyle ahlâken mükemmel olması, bir dünya yaratması eylemiyle uyumsuzdur. Şayet (2b) söz konusuysa, Tanrı'nın ahlâkî kemâli, ahlâken aşılamaz dünyalar arasından yaratacağı dünyayı seçmede O'nu özgür kılar.

Daha evvel, Tanrı'nın bir dünya yaratma konusundaki özgürlüğüne ilişkin iki soruyu tefrik etmiştim. Buraya kadar, Tanrı'nın, yaratılabilir dünyalar arasından O'nun yaratacağı dünyayı seçme noktasındaki özgürlüğünü tartıştım. Şimdi, Tanrı'nın hiçbir dünya yaratmama konusunda özgür olup olmadığını değerlendirme zamanı geldi. Bu noktada, araştırmamızı, kadîr bir varlık tarafından yaratılabilecek dünyalar arasında gerçekten ahlâken aşılamaz tek bir dünyanın olduğu ihtimaliyle sınırlandırabiliriz. Gördüğümüz üzere, bu durumda, Tanrı başka herhangi bir dünyayı yaratmayı seçmede özgür değildir. Şayet Tanrı yaratırsa, ahlâkî açıdan en iyi olan dünyayı yaratmak zorundadır. Şimdiki sorumuz ise, bu durumda, Tanrı'nın hiç bir şey yaratmama özgürlüğüne sahip olup olmadığıdır.

Mümkün dünyalardan biri bilfiil olmak zorundadır. Şayet Tanrı varsa, ama hiçbir şey yaratmazsa, hangi mümkün dünya bilfiil olabilir?

Muhtemelen, o mümkün dünya, içerisinde hiçbir müspet (*positive*), şartlı (*contingent*) olgusal durumun gerçekleşmediği bir dünya olacaktır. ‘Müspet, şartlı bir olgusal durum’ ifadesiyle, mevcut olması durumunda (eğer şartlı olacaksa, Tanrı’nın dışında) şartlı bir varlığın var olmasını gerektiren bir olgusal durumu kastediyorum. Tanrı’nın yaşadığı ama yaratmadığı bir dünyada, Tanrı ve zorunlu olarak var olan varlıkların dışında, başka hiçbir varlık mevcut olmayacaktır. Tanrı’nın hiçbir dünya yaratmamada özgür olup olmadığı sorusunu cevaplamak için, Tanrı’nın yaratabileceği en iyi dünyayı, sakinleri sadece Tanrı ve zorunlu olarak var olan varlıklardan oluşan dünya ile mukayese etmeliyiz. Böyle bir dünyanın, Tanrı’nın yaratabileceği dünyalar arasındaki ahlâken aşılamaz dünya ile kıyaslanabilir olduğunu farz edersek, Tanrı’nın yaratıp yaratmama hususunda hiçbir şekilde özgür olmadığını düşünmek mümkündür. Çünkü yaşadığı ama yaratmadığı dünya, yaratabileceği en iyi dünyadan ya daha iyidir ya da değildir. Şayet daha iyi ise, o zaman Tanrı, bir dünya yaratmamada hiçbir şekilde özgür değildir; yaratma eyleminden zorunlu olarak imtina eder. Şayet [yaşadığı ama yaratmadığı dünya] daha kötüyse, o zaman Tanrı, bir dünya yaratmamada özgür değildir; zorunlu olarak bir dünya yaratır.¹³ Yaşadığı ama yaratmadığı dünya, kadîr bir varlığın yaratabilecekleri arasındaki en iyi dünya ile ahlâken eş değer olabilir mi? Eğer eş değer ise, o zaman, kadîr bir varlığın yaratabileceği ahlâken aşılamaz birtakım dünyaların olması seçeneğinde olduğu gibi burada da belli bir derece ilâhî özgürlüğe alan açmak için bir açık nokta var demektir. Ancak, bu neredeyse hiç mümkün olmayan durumda, Tanrı’nın özgürlüğü, ya ahlâken aşılamaz bir dünya yaratmak ya da hiçbir şekilde yaratmamak seçenekleriyle sınırlandırılmış olacaktır.

Şimdi ilâhî kemâl ve özgürlük meselesine dair incelememin sonuçlarını bir araya getirebilirim. Sonuçlar aşağıdaki gibi sunulabilir:

1. Tanrı, ne kötü bir eylem yapmakta özgürdür ne de ahlâken zorunlu bir eylemi yapmakta özgürdür.

2. Şayet Tanrı’nın yaşadığı ama yaratmadığı herhangi bir dünyadan ahlâken daha iyi olan, Tanrı tarafından yaratılabilir bir dünya varsa, Tanrı bir dünya yaratmamada özgür *değildir*. Şayet Tanrı varsa, O, zorunlu olarak bir yaratıcıdır.

¹³ Bu nokta, daha önceki ilkemizin makul bir uzantısıdır: Şayet X, yaratabileceği dünyadan ahlâken daha düşük seviyede bir dünya yarattırsa, o zaman X’ten ahlâk açısından daha iyi olan bir varlığın mevcut olması mümkündür. Bu ilkeyi genişletecek olursak, ahlâkî açıdan X’in, yaşadığından daha iyi olan, X’in yaratabileceği ama yaratmadığı bir dünyanın olabileceğini düşünmek makulse, o zaman ahlâken X’ten daha iyi olan bir varlığın mevcut olması mümkündür.

3. Kadîr bir varlık tarafından yaratılabilecek herhangi bir dünyadan ahlâken daha iyi olan, yaratılabilir başka bir dünya varsa, teistik Tanrı var olamaz ve hiçbir şeyin yaratıcısı olamaz.

4. Şayet ahlâkî açıdan bir tek, yaratılabilir en iyi dünya varsa, Tanrı hiçbir özgürlük türüne sahip değildir: Tanrı, yaratmamada özgür değildir ve yaratılabilir dünyalar arasında seçim yapmada özgür değildir.¹⁴

5. Şayet ahlâkî açıdan aşılamaz olan, yaratılabilir birtakım dünyalar varsa, o zaman, Tanrı onlardan birini veya ötekini zorunlu olarak yaratsa da, Tanrı ahlâkî açıdan aşılamaz dünyalar arasından yaratacağı dünyayı seçmede (Tanrı'nın ahlâkî kemâli bakımından) özgürdür.¹⁵

Tanrı'nın özü itibariyle kâmil ve fakat libertaryan irade özgürlüğüne sahip olduğunu düşünen geleneksel teistler, inanıyorum ki, Tanrı'nın mükemmel iyiliğinden kaynaklanan birtakım tazammunları ihmal ettiler. Mümkün dünyalar hakkında bildiğimiz şeyler açısından, Tanrı'nın mükemmel iyiliğinin, yaratıp yaratmama ya da ne tarz bir dünya yaratacağı noktasındaki ilahî özgürlükle uygunluk arz etmemesi pekâlâ söz konusu olabilir. Her hâlükarda, Tanrı'nın mükemmelliği, O'nun bir dünya yaratma konusundaki özgürlük alanına ağır sınırlandırmalar getirmiş görünüyor.

Değerlendirmekte olduğumuz sorun, iki temel noktadan kaynaklanmaktadır. [İlki,] Tanrı'nın mükemmel iyiliği, ahlâkî açıdan daha iyi bir varlığın olması *ihimalini* engelleyecek türdendir; [ikincisi,] Tanrı'nın özgürlüğüyledir ki Tanrı ancak belli bir eylemi yapmama ve irade etmeme gücüne sahipse, özgür olarak eylem yapar ve irade eder. Eğer bu noktalardan herhangi birisi önemli ölçüde sınırlandırılır ya da terk edilirse, vardığımız sonuçlar artık geçerli olmayabilir. Mesela, şayet libertaryan özgürlük düşüncesinden vazgeçersek, o zaman, Jonathan Edwards'ın düşüncesini takip ederek, her ne kadar mükemmel iyiliği tarafından zorunlu kılınsa da Tanrı'nın eylemlerinin özgür olduğunu düşünebiliriz.¹⁶ Bir başka açıdan, Tanrı'nın, olduğundan daha iyi olmasına imkân sağlasın diye, Tanrı'nın mükemmel iyiliğini sınırlandırmaya çalışabiliriz.¹⁷ Bu çalışmada, bu seçeneklerin hiçbirini ele almadık.

¹⁴ Buradaki olası varsayım, şayet bir tek ve ahlâken yaratılabilir en iyi dünya varsa, bu dünyanın, Tanrı'nın yaşadığı ama yaratmadığı herhangi bir dünyadan ahlâken daha iyi olduğu şeklindedir.

¹⁵ Bkz. dn.13.

¹⁶ Jonathan Edwards, *Freedom of Will*, ed. Paul Ramsey (New Haven, Yale University Press, 1957).

¹⁷ Mesela, William Wainright'ın (Charles Hartshorne'den mülhem) Tanrı'nın mükemmelliğinin sadece, O'nun, bir başka varlık tarafından aşılamaz olmasını gerektirdiği şeklindeki fikrine bakınız (*Philosophy of Religion*, p.9).